

ЖЕЛТОБРЮХ І. Л.,
кандидат юридичних наук, суддя
(Верховний Суд України)

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.2-2.21>

ПРЕКЛЮЗІЯ СПРОСТУВАННЯ ВСТАНОВЛЕНИХ СУДОМ ОБСТАВИН СПРАВИ У ЗАРУБІЖНІЙ ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ ТА ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ПРО АДМІНІСТРАТИВНЕ СУДОЧИНСТВО

Преклюзія спростування встановлених судом обставин справи за законодавством України про адміністративне судочинство не може реалізувати потенціал слугувати правовим засобом стабілізації та оптимізації показників ефективності адміністративного судочинства, оскільки під час побудови правових положень про преклюзію спростування встановлених судом обставин справи та реформування законодавства про адміністративне судочинство недостатня увага приділялась вивченню матеріалів зарубіжних наукових досліджень.

Зокрема, не було взято до уваги те, що сильно поширена у доктринальних джерелах позиція щодо того, що преклюзія спростування встановлених судом обставин справи, як і преклюзія повторного позову, може охоплювати осіб, які не були безпосередніми учасниками справи, яка завершилась ухваленням остаточного судового рішення, але вважаються такими, інтереси яких були належним чином представлені стороною цієї справи (тісний правовий зв'язок, контроль над перебігом цієї справи тощо).

Також на законодавчому рівні не враховуються наукові положення про наслідки для застосування преклюзії відмінності процесуальних стандартів, що стосуються доказування, повідомлення сторін та інших процесуальних елементів, від яких залежить обсяг можливостей сторін підготувати та представити їх позицію щодо предмета спору.

Крім того, корисним для розвитку вітчизняного законодавства про адміністративне судочинство може бути запровадження правила про те, що преклюзійною може бути тільки та обставина, яка безпосередньо охоплюється первинним спором та предметом доказування. Навіть якщо встановлення певних обставин є необхідним кроком для вирішення справи, обставини не вважаються встановленими між сторонами остаточно, якщо вони не є ключовим фактом або важливим питанням права.

Натомість вітчизняне законодавство та судова практика свідчить про те, що обставини, встановлені рішенням суду у господарській, цивільній або адміністративній справі, що набуло законної сили, не доказуються, тобто є безумовно обов'язковими, що, більше того, зачіпає лише тих осіб, що безпосередньо брали участі у справі.

Ключові слова: адміністративне судочинство, доказування, обставини, встановлені рішенням суду, преклюзія спростування встановлених судом обставин справи, преюдиція.

Zheltobriukh I. L. The preclusion of the denial of the facts established by the court in the foreign legal doctrine and the legislation of Ukraine on administrative justice

The issue preclusion (collateral estoppel) under the Ukrainian rules and regulations on administrative proceedings cannot live up to its potential to serve as a legal instrument of stabilizing the administrative proceedings and optimizing its efficiency

as while the relevant legal provisions were being constructed and are being improved insufficient attention is drawn to foreign scientific research on the matter.

In particular, it was disregarded that the scope of issue preclusion may include persons who were not the direct participants in the case which ended in final court ruling, but the interests of which were properly represented by the party to the case (close legal ties, control over the course of the case, etc.).

Also, at the legislative level not reflected are the scientific findings concerning the effect (on the application of issue preclusion) of the difference in procedural standards regarding the evidence, notification of parties and other procedural elements, which determine the extent of the parties' ability to have adequate time and facilities for the preparation of their position on the subject matter of the dispute.

In addition, it may be useful for the development of domestic legislation on administrative proceedings to introduce a rule that only that circumstance may be preclusive which is encompassed by the primary dispute and the subject of proof in it. Even if the determination of certain circumstances is a necessary step to resolve the case, the circumstances are not considered conclusively established for the parties unless these circumstances constitute a key fact or an important point of law.

However, under the domestic law and case-law, the circumstances determined by a court decision in an economic, civil or administrative case, which entered into force, are not supposed not to be reconsidered, which is, unconditionally binding and, moreover, this issue preclusion affects only those persons who directly participated in the case.

Key words: *administrative justice, proving, court-determined circumstances, issue preclusion, prejudice.*

Вступ. Для досягнення максимально стабільного та ефективного функціонування системи адміністративного судочинства на макро- та мікрорівнях неможливо не вдаватись до використання спеціальних правових засобів, що характеризуються значним потенціалом, пов'язаним зі сприянням наближенню до цих показників, але водночас особливою складністю їх природи та юридичних конструкцій, необхідних для їх реалізації. З огляду на це використання таких правових засобів має ґрунтуватись на якісних теоретико-правових дослідженнях, у яких, зокрема, якомога більш повно та точно виявляються досвід зарубіжних країн та міркування зарубіжних учених для їх врахування під час створення правових положень про ці правові засоби в межах національного законодавства. Одним з таких правових засобів є преклюзія спростування встановлених судом обставин справи, або преюдиція, як це правове явище прийнято називати на сторінках вітчизняних наукових джерел. Звернувшись до наукових положень, висновків та рекомендацій зарубіжного наукового співтовариства, вважаємо очевидним те, що вони недостатньо відображаються та обговорюються у вітчизняній науковій думці та не слугують основою вдосконалення законодавства про адміністративне судочинство.

Ознайомившись із науковими працями зарубіжних учених, зазначаємо, що докладно теоретико-правові та практико-прикладні аспекти преклюзії спростування встановлених судом обставин справи ("issue preclusion") висвітлюються у дослідженнях.

Насамперед зауважимо, що у зарубіжних наукових та інших джерелах панує абсолютний консенсус щодо розрізнявальних ознак цього правового явища. Так, згідно з матеріалами практики Верховного Суду США, за преклюзією спростування встановлених судом обставин справи, коли суд вирішив питання фактів чи права, що є необхідними для ухвалення рішення, це рішення перешкоджає переоцінці відповідних питань фактів чи права в інших справах за участю сторони справи, яка завершилась ухваленням зазначеного судового рішення (Постанова ВС США від 20 липня 2005 р. у справі «Готель «Сан Ремо» та інші проти міста та округу Сан-Франциско, Каліфорнія» № 04-340) [1].

Зазначене цілком узгоджується з розумінням, що склалось у наукових колах. Зокрема, У. Лунбург, розкриваючи сутність преклюзії спростування встановлених судом обставин

справи, зазначив, що якщо за підсумками судового розгляду ухвалене остаточне рішення, що набуло чинності та містить висновки щодо фактичних обставин справи з їх правовою оцінкою, то ці висновки є неспростовними у наступних справах за участю тих самих осіб [2, с. 119–120]. На погляд С. ДеСальво, преклюзія спростування встановлених судом обставин справи перешкоджає перегляду питань, що безпосередньо порушувались перед судом та були прямо вирішені [3, с. 729]. Так само, за твердженням Л. Данхема, преклюзія спростування встановлених судом обставин справи забороняє під час судового провадження переоцінювати питання фактів і права. На переконання правознавця, є декілька передумов застосування преклюзії спростування обставин, зокрема завершення попереднього судового розгляду ухваленням остаточного судового рішення по суті справи, ідентичність або тісний зв'язок сторін попередньої та нової справ. При цьому преклюзія застосовуватиметься, якщо перший та наступний позови розглядалися за різними процесуальними законами, якщо вони ґрунтуються на однакових стандартах [4].

Таким чином, безумовними підставами застосування преклюзії спростування встановлених судом обставин справи є існування у справі остаточного судового рішення, що набуло чинності, виникнення справи за участю сторони (сторін) справи, у якій ухвалено зазначене судове рішення, та порушення питання про перегляд його висновків у наступній справі.

Водночас у деяких наукових працях переконливими теоретичними напрацюваннями та матеріалами практики судів обґрунтовується більш широка концепція щодо підстав застосування преклюзії спростування встановлених судом обставин справи.

Насамперед значною підтримкою користується ідея, згідно з якою можливою є переоцінка обставин справи, встановлених остаточним судовим рішенням, що набуло чинності, якщо має місце явна та нагальна необхідність нового вирішення питань через те, що сторона не мала можливості реалізувати право на повний та справедливий розгляд у рамках попередньої справи, взявши в ній ефективну участь. Зокрема, це має місце, якщо сторона, яка може зазнати негативних наслідків преклюзії, за законом не може оскаржити судове рішення з преклюзивним ефектом. Інакше кажучи, можливість апеляційного оскарження судового рішення у першій справі визначається як вирішальний фактор для визначення допустимості переоцінки обставин, встановлених цим судовим рішенням. Недоступність апеляційного оскарження судового рішення, ухваленого за підсумками першого провадження, має унеможливити преклюзивність висновків щодо права й фактів, відображених у цьому судовому рішенні, навіть притому, що воно є чинним [2, с. 120, 130–131].

Більш того, вказується на те, що відмінність процесуальних стандартів, що стосуються доказування, повідомлення сторін та інших процесуальних елементів, від яких залежить обсяг можливостей сторін підготувати та представити їх позицію щодо предмета спору, визначає допустимість закріплення за судовим рішенням преклюзивних властивостей.

Так, як зазначив Л. Данхем, більш раннє судове рішення не може мати преклюзивного ефекту, якщо позивач мав вищий або інший тягар доказування ніж за правилами пізнішого провадження або якщо процесуальний закон, за яким відбувалось перше провадження, не забезпечує повноти та справедливості розгляду [4]. Поділяючи цю думку, У. Лунебург вважає, що нове вирішення питання є прийнятним, з огляду на різницю якості або повноти процедур дослідження обставин справ у судах [2, с. 120].

Крім того, під час вирішення питання про можливість відступу від зобов'язання дотримуватись відображених судовим рішенням висновків щодо фактичних обставин справи пропонується враховувати дотримання судом, який ухвалив судове рішення з такими висновками, обмежень його повноважень, визначених правилами про юрисдикцію та межами предмета доказування у справі.

Зокрема, на переконання Дж. Хазарда, повторний судовий розгляд справи між тими самими сторонами має допускатись, якщо позов був явно поза межами юрисдикції суду, що свідчить про те, що прийняття його судом до розгляду є очевидним виявом зловживання владою або істотно обмежить повноваження іншого суду [5, с. 87].

Обмірковуючи співвідношення висновків судового рішення та предмета доказування як критерій визначення меж преклюзивності судового рішення, У. Лунебург зауважив, що традиційно преклюзія виникає лише за умови, що питання дійсно було предметом судового розгляду, а питання вважається таким, що було розглянуте належним чином, якщо воно порушувалось у заявах сторін по суті права або інакше передавалось на вирішення суду та було вирішене. Водночас учений підкреслює, що у деяких джерелах відстоюється думка про те, що преклюзією може бути тільки та обставина, яка безпосередньо охоплюється первинним спором та предметом доказування. Навіть якщо встановлення певних обставин є необхідним кроком для вирішення справи, обставини не вважаються встановленими між сторонами остаточно, якщо вони не являють собою ключовий факт або важливе питання права [2, с. 121]. Висловлюючи прихильність до цієї точки зору, Ю. Сайнай зазначає, що помилкове встановлення обставин має значення для визначення меж преклюзії судового рішення, оскільки це впливає на ефективність та справедливість правосуддя [6, с. 380].

Крім того, сильно поширена у доктринальних джерелах позиція щодо того, що преклюзія спростування встановлених судом обставин справи, як і преклюзія повторного позову, може охоплювати осіб, які не були безпосередніми учасниками справи, яка завершилась ухваленням остаточного судового рішення, але вважаються такими, інтереси яких були належним чином представлені стороною цієї справи. Це може мати місце за таких обставин: між особою, яка не брала участь у першій справі, та стороною справи є тісний правовий зв'язок, що існував до прийняття першої справи до розгляду (правонаступництво, представництво, траст або інший подібний правовий зв'язок із вигодонабувачем тощо); особа, яка не брала участь у першій справі, мала контроль над перебігом цієї справи; попередня справа виникла за вимоги на користь невизначеного кола осіб; має місце законодавча заборона ініціювання судових проваджень щодо тих самих питань (зокрема, банкрутство) [7, с. 115]. Залежно від того, позивач чи відповідач використовує преклюзію спростування встановлених обставин справи та чи проти, відповідно, відповідача або позивача у першій справі, або проти іншого відповідача чи позивача, у наукових працях виокремлюються:

1) взаємна преклюзія, за якої висновки судового рішення з преклюзивним ефектом використовуються у наступних справах між сторонами справи, у якій було ухвалено зазначене судове рішення:

- наступальна (позивачем у першій справі проти відповідача у першій справі у рамках їх спільних наступних справ);
- захисна (відповідачем у першій справі проти позивача у першій справі у рамках їх спільних наступних справ);

2) незасна преклюзія, за якої висновки судового рішення з преклюзивним ефектом використовуються у справах за участю лише однієї зі сторін справи, у якій було ухвалено зазначене судове рішення

- наступальна (новим позивачем проти відповідача у першій справі для утвердження в новій справі висновків судового рішення у першій справі проти відповідача («А» звертається із позовом до «Б» та виграв, після чого «В» звертається із позовом до «Б» та посилається на обставини справи за позовом «А»));

- захисна (новим відповідачем проти позивача у першій справі для утвердження в новій справі висновків судового рішення у першій справі проти позивача («А» звертається із позовом до «Б» та програє, після чого «А» звертається із позовом до «В», але «В» вказує на неможливість спростування обставин, встановлених у справі за позовом «А» до «Б»)) [2, с. 132; 8, с. 4].

Оглянувши положення вітчизняного законодавства для відшукування еквівалента преклюзії спростування встановлених судом обставин справи, звертаємо увагу на те, що тією категорією, яка вживається у правових системах пострадянських країн та позначає преклюзію спростування встановлених судом обставин справи, є преюдиція. Положення ст. 78 КАС України закріплюють таке:

- обставини, встановлені рішенням суду у господарській, цивільній або адміністративній справі, що набуло законної сили, не доказуються під час розгляду іншої справи, у якій

беруть участь ті самі особи або особа, стосовно якої встановлено ці обставини, якщо інше не встановлено законом (ч. 4);

– обставини, встановлені стосовно певної особи рішенням суду у господарській, цивільній або адміністративній справі, що набуло законної сили, можуть бути у загальному порядку спростовані особою, яка не брала участі у справі, в якій такі обставини були встановлені (ч. 5);

– вирок суду в кримінальному провадженні, ухвала про закриття кримінального провадження й звільнення особи від кримінальної відповідальності або постанова суду у справі про адміністративне правопорушення, які набули законної сили, є обов'язковими для адміністративного суду, що розглядає справу про правові наслідки дій чи бездіяльності особи, стосовно якої ухвалено вирок, ухвалу або постанову суду, лише в питанні, чи мали місце ці дії (бездіяльність) та чи вчинені вони цією особою (ч. 6);

– правова оцінка, надана судом певному факту під час розгляду іншої справи, не є обов'язковою для суду (ч. 7) [9].

Також законодавством встановлено, що якщо в результаті ухвалення судового рішення сторона може набути права стосовно третьої особи або третя особа може пред'явити вимоги до сторони, то така сторона зобов'язана сповістити цю особу про відкриття провадження у справі й подати до суду заяву про залучення її до участі у справі як третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору, однак у разі розгляду справи без повідомлення третьої особи про розгляд справи обставини справи, встановлені судовим рішенням, не мають юридичних наслідків під час розгляду позову, пред'явленого стороною, яка брала участь у цій справі, до цієї третьої особи або позову, пред'явленого цією третьою особою до такої сторони (ст. 50 КАС України) [9].

Аналогічним чином питання преюдиції регулюються іншими вітчизняними галузевими процесуальними законами, що дає змогу під час дослідження особливостей тлумачення та застосування адміністративними судами норм про преюдицію використати практику судів інших юрисдикцій.

Насамперед зазначимо, що за усталеним розумінням вищевикладених положень преюдицію утворюють виключно ті обставини, які безпосередньо досліджувались і встановлювались судом, що знайшло своє відображення у мотивувальній частині судового рішення (Постанова ВП ВС від 3 липня 2018 р. у справі № 917/1345/17) [10]

Крім того, неодноразово та яскраво підкреслюється те, що преюдиціальне значення у справі надається обставинам, встановленим судовими рішеннями, а не правовому оцінюванню таких обставин, здійсненому іншим судом (Постанова ВП ВС від 3 липня 2018 р. у справі № 917/1345/17) [10]

Особлива увага має бути приділена розумінню правового значення формулювання «не доказуються» з положення про те, що обставини, встановлені рішенням суду у господарській, цивільній або адміністративній справі, що набуло законної сили, не доказуються під час розгляду іншої справи, у якій беруть участь ті самі особи або особа, стосовно якої встановлено ці обставини, якщо інше не встановлено законом. Вважаючи очевидною можливість неоднакового тлумачення зазначеного формулювання, маємо підстави констатувати те, що домінуючою позицією судів є жорстке розуміння формулювання «не доказуються» як такого, що закріплює обов'язковість (преюдиційність) відповідних обставин.

Зокрема, Постановою ВП ВС від 5 грудня 2018 р. у справі № 641/5762/15-ц вказано на те, що висновки з рішень господарських судів, що набули законної сили, є обов'язковими під час розгляду справи [11]. Водночас в інших випадках ці обставини встановлюються на загальних підставах. Зокрема, за змістом, особи, які не брали участі в цивільній, господарській або адміністративній справі, в якій судом ухвалено відповідне судове рішення, мають право під час розгляду іншої справи за їх участю оспорювати обставини, встановлені цими судовими рішеннями. У цьому разі суд ухвалює рішення на основі досліджених у судовому засіданні доказів (Постанова ВС України від 23 грудня 2015 р. у справі № 6-327цс15) [12].

Альтернативний погляд може бути представлений Ухвалою Вищого адміністративного суду України від 6 вересня 2016 р. у справі № 344/16579/15-а, у якій зазначається,

що положення «обставини, встановлені судовим рішенням в адміністративній, цивільній або господарській справі, що набрало законної сили, не доказуються при розгляді інших справ, у яких беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини» слід розуміти так, що учасники адміністративного процесу не зобов'язані повторно доказувати такі обставини. Іншими словами, учасники адміністративного процесу звільнені від надання доказів на підтвердження обставин, які встановлені судом під час розгляду іншої адміністративної, цивільної чи господарської справи, маючи право посилаючись на зміст судового рішення у відповідних справах, що набуло законної сили, в якому відповідні обставини зазначені як установлені. З урахуванням зазначеного робиться висновок про те, що звільнення від доказування не має абсолютного характеру й не може сприйматися судом як неможливість спростування під час судового розгляду обставин, які зазначені в іншому судовому рішенні. Адміністративні суди не мають сприймати як обов'язкові висновки щодо фактичних обставин справи, наведені у чинних судових рішеннях за інших адміністративних, цивільних чи господарських справ, а якщо суд дійде висновку про те, що обставини у справі, що розглядається, є інакшими, ніж установлені під час розгляду іншої адміністративної, цивільної чи господарської справи, то справу належить вирішити відповідно до тих обставин, які встановлені безпосередньо судом, який розглядає справу [13]. Вищенаведене відображає правову позицію, яка була висловлена у Листі Вищого адміністративного суду України від 14 листопада 2012 р. № 2379/12/13-12, у якому водночас зазначено, що обов'язковість преюдиційних обставин відповідно до буквального тлумачення норм КАС України поширюється лише на обставини, встановлені безпосередньо вироком суду в кримінальному провадженні, ухвалою про закриття кримінального провадження й звільнення особи від кримінальної відповідальності або постановою суду у справі про адміністративне правопорушення, які набули законної сили [14].

Висновки. Підбиваючи підсумки дослідження, маємо підстави констатувати, що преклюзія спростування встановлених судом обставин справи за законодавством України про адміністративне судочинство не може реалізувати потенціал слугувати правовим засобом стабілізації та оптимізації показників ефективності адміністративного судочинства, оскільки під час побудови правових положень про преклюзію спростування встановлених судом обставин справи та реформування законодавства про адміністративне судочинство недостатня увага приділялась вивченню матеріалів зарубіжних наукових досліджень. Зокрема, не було взято до уваги те, що сильно поширена у доктринальних джерелах позиція щодо того, що преклюзія спростування встановлених судом обставин справи, як і преклюзія повторного позову, може охоплювати осіб, які не були безпосередніми учасниками справи, яка завершилась ухваленням остаточного судового рішення, але вважаються такими, інтереси яких були належним чином представлені стороною цієї справи (тісний правовий зв'язок, контроль над перебігом цієї справи тощо). Також на законодавчому рівні не враховуються наукові положення про наслідки для застосування преклюзії відмінності процесуальних стандартів, що стосуються доказування, повідомлення сторін та інших процесуальних елементів, від яких залежить обсяг можливостей сторін підготувати та представити їх позицію щодо предмета спору. Крім того, корисним для розвитку вітчизняного законодавства про адміністративне судочинство може бути запровадження правила про те, що преклюзією може бути тільки та обставина, яка безпосередньо охоплюється первинним спором та предметом доказування. Навіть якщо встановлення певних обставин є необхідним кроком для вирішення справи, обставини не вважаються встановленими між сторонами остаточно, якщо вони не являють собою ключовий факт або важливе питання права. Натомість вітчизняне законодавство та судова практика свідчить про те, що обставини, встановлені рішенням суду у господарській, цивільній або адміністративній справі, що набуло законної сили, не доказуються, тобто є безумовно обов'язковими, що, більш того, зачіпає лише тих осіб, що безпосередньо брали участі у справі.

Список використаних джерел:

1. San Remo Hotel, L. P., et al. v. City and county of San Francisco, California, 545 US 323 – Supreme Court of United States June 20, 2005, No. 04-340. URL: https://scholar.google.com/scholar_case?case=8630312865230925010.
2. Lunenburg W. The Opportunity to Be Heard and the Doctrines of Preclusion: Federal Limits on State Law. *Villanova Law Review*. 1986. Vol. 31. Iss. 1. P. 81–181.
3. DeSalvo S. Invalidating Issue Preclusion: Rethinking Preclusion in the Patent Context. *University of Pennsylvania Law Review*. Vol. 165. P. 707–739.
4. Dunham L. Civil Procedure: Issue Preclusion Between Claims Arising Under Two Different Statutes. *The Lawletter*. Vol 42. No. 7. URL: <http://www.nlr.com/legal-content/the-lawletter/civil-procedure-issue-preclusion-between-claims-arising-under-two-different-statutes>.
5. Hazard G. Preclusion as to Issues of Law: The Legal System's Interest. *Faculty Scholarship Series*. 1984. Paper 2397. P. 81–94.
6. Sinai Yu. Reconsidering Res Judicata: Comparative Perspective. *Duke Journal of Comparative & International Law*. 2011. Vol. 21. P. 353–400.
7. McGinnis K. Revisiting Claim and Issue Preclusion in Washington. *Washington Law Review*. Vol. 90. P. 75–145.
8. Rosenberg D. Avoiding Duplicative Litigation of Similar Claims: the Superiority of Class Action vs. Collateral Estoppel vs. Standard Claims Market. Harvard : John M. Olin Center for Law, Economics, and Business, 2012. 31 p. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/43a6/be4965499d93712a3710fb38f2d07e7dbad0.pdf>.
9. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#n9921>.
10. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 3 липня 2018 р. у справі № 917/1345/17 за позовом про стягнення безпідставно одержаних коштів. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75215615>.
11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 5 грудня 2018 р. у справі № 641/5762/15-ц за позовом про стягнення безпідставно отриманих коштів та відшкодування моральної шкоди. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78530260>.
12. Постанова Верховного Суду України від 23 грудня 2015 р. у справі № 6-327цс15 за позовом про визнання недійсним договору купівлі-продажу квартир та витребування майна. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/55159817>.
13. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 6 вересня 2016 р. у справі № 344/16579/15-а. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/61689287>.
14. Лист Вищого адміністративного суду України від 14 листопада 2012 р. № 2379/12/13-12 щодо питань, пов'язаних із застосуванням статті 72 Кодексу адміністративного судочинства України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v2379760-12>.

